

Adam Kraft'ın 1596 Tarihli 'Türklerin Dinleri, Savaş Yöntemleri, Geçim Kaynakları, Başarı ve Çöküşlerinin Sırları' Adlı Eseri

Beytullah BEKAR*

Öz

Mohaç Meydan Savaşı (1526) Türk ve Avrupa tarihi için önemli sonuçlar doğurmuştur. Savaşın sonuçları siyasi ve ekonomik açıdan olduğu kadar Türk dili için de önemlidir. Osmanlıların Avrupa topraklarına girmeye başlamasıyla birlikte Avrupalılar Türkleri tanımak, Türkçe öğrenmek ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak amacıyla Latin harfleriyle çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu eserlerin bazılarında iki veya çok dilli sözlükler, Türkçe diyaloglar, gramer bilgileri, dinî metinler ve atasözleri bulunmaktadır. Bartholomeo Georgieuz'in Latince yazdığı 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis' (1544) ve 'De Turcarum Moribus Epitome' (1553) adlı eserleri bunlardandır. Bartholomeo Georgieuz'in bu eserleri daha sonraki yıllarda Avrupa'nın farklı ülkelerinde hem çoğaltılmış hem de Almanca, Lehçe, İtalyanca, İngilizce ve Çekçe gibi dillere aktarılmıştır. 1596 yılında ise Adam Kraft 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis' ile 'De Turcarum Moribus Epitome' adlı eserleri birleştirmek suretiyle 'Türklerin Dinleri, Savaş Yöntemleri, Geçim Kaynakları, Başarı ve Çöküşlerinin Sırları' adıyla Almancaya aktarmış, bunu yaparken de ilaveler ve değişiklikler yapmıştır. Makalede bu ilaveler ve değişiklikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adam Kraft, Bartholomeo Georgieuz, transkripsiyon metni, Almanca, Latince

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırkkale, Türkiye.
Elmek: beytullahbekar@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8372-1190>

Geliş Tarihi / Received Date: 20.12.2018
Kabul Tarihi / Accepted Date: 02.03.2019

DOI: dileara.542597

The Work of Adam Kraft Dated 1596 and Named 'Religions of Turks, Battle Techniques, Livelihoods, Mystery of Their Success and Fall'

Abstract

The Battle of Mohács (1526) resulted in important consequences by means of Turkish and European history. Consequences of this Battle is important for the Turkish language as well as political and economical aspect. Europeans draw up Works written in Roman letters for the purpose of getting to know about Turks, starting to learn Turkish language and attempting to missionary activities after Ottomans began to get in European lands. Some of these Works consist of bilingual or multi-lingual dictionaries, Turkish dialogues, grammar knowledge, religious texts and proverbs. 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis' (1544) and 'De Turcarum Moribus Epitome' (1553) are example for these kind of Works which are written in Latin language. These Works are being copied in other European countries and are being translated to different languages such as German, Polish, Italian, English and Czech. Translation of 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis' to German language is being first done by Casper Brusich and Johannes Herold in 1545. Adam Kraft has combined the Works 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis' and 'De Turcarum Moribus Epitome', and translated into German language in his Work "Religions of Turks, Battle Techniques, Livelihoods, Mystery of Their Success and Fall" in 1596. However, there are some differences observed in his translation. In this study, these differences are being mentioned.

Keywords: Adam Kraft, Bartholomeo Georgieuz, transcription text, German, Latin.

Extended Summary

The Battle of Mohàcs (1526) resulted in important consequences by means of Turkish and European history. Consequences of this Battle is important for the Turkish language as well as political and economical aspect. Europeans draw up Works written in Latin letters for the purpose of getting to know about Turks, starting to learn Turkish language and attempting to missionary activities after Ottomans began to get in European lands. Some of these Works consist of bilingual or multi-lingual dictionaries, Turkish dialogues, grammar knowledge, religious texts and proverbs. Bartholomeo Georgieuz was taken prisoner in The Battle of Mohàcs and has been captured for 9 years by Turks and sold in slave markets. He escaped to Damascus during Persian Wars (1535), after to Jarusalem from Damascus, and next to Nederland over Spain. After breaking free from slavery, he has written a few books about Turks and Turkish language. ‘De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis’ (1544) and ‘De Turcarum Moribus Epitome’ (1553) are example for these kind of Works which are written in Latin language. These Works are being copied in other European countries and are being translated to different languages such as German, Polish, Italian, English and Czech. Translation of ‘De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis’ to German language is being first done by Casper Brusck and Johannes Herold in 1545. Adam Kraft has combined the Works ‘De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis’ and ‘De Turcarum Moribus Epitome’, and translated into German language in his Work “Religions of Turks, Battle Techniques, Livelihoods, Mystery of Their Success and Fall” in 1596. The Work, consists of two chapters and is registered by number Ui2436 in Berlin City Library (Berliner Stadtbibliothek). In the first chapter involves prayer and hymn (pp. 1-132) in Latin and German languages, and the second chapter starts with a Preface (pp. 134-168) and continues with the German translation (pp. 170-275) of Bartholomeo Georgieuz’s Work. As mentioned above, the second chapter consists of a Preface and five booklets, which all have different titles. The titles of the booklets in Turkish, ant their meanings in English language and the page numbers are given below. 1. Booklet: Lifestyle and Characteristics of Turks (pp. 170-196); 2. Booklet: Battle

Techniques of Turks (pp. 196-209); 3. Booklet: Turkish Tradesmen and Countrymen (pp. 210-221); 4. Booklet: Turkish Trade and Travel Rules on the Purpose of Doing Trade and Travel with Turks (pp. 222-258) and 5. Booklet: Turkish Oracle Text about Turkish Victories and Downfalls of Turks 'Der Türken weissagung von ihrem Glück und eigenem untergag in Türkische Sprache' (pp. 259-275). The first, second and third booklets are identical to Bartholomeo Georgieuz's Work. Therefore, just the titles and page numbers are given and not mentioned about the contents. Since the fourth and fifth booklets are not identical to Bartholomeo Georgieuz's Work, these booklets are given in comparative format. The fourth booklet gives information "About Turkish Language to Make Travel Among Turks and Trade with Turks", and this booklet has five subchapter: 1. Subchapter: General Information and Basic Six Rules to Express Yourself in an Easy Way; 2. Subchapter: Latin, Persian and German Dictionary Subchapter: Conversations and Basic Sentences; 3. Subchapter: Catechism and 5. Subchapter: Persian Numbers. The fifth booklet is about the oracle text written in Turkish about Turkish Victories and Downfalls of Turks. Conclusion: 1. 189 words in Adam Kraft's dictionary has the same spelling compared to 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis', but 21 words are different by means of spelling. Moreover, 25 words could not be found in 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis'. 2. It indicates the importance of the transcription texts once more since the phonetics and morphology are shown whereas in the Turkish texts which are written in Arabic letters could not be seen. 3. The texts 'Gebrail Ferifte fselamath' and 'Hristianlaron Diny' could not be found both in 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis' and 'De Turcarum Moribus Epitome'. 4. Since Adam Kraft has written some words in different spellings it shows that he has not copied them directly as it is used in 'De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis' and 'De Turcarum Moribus Epitome'. 5. Scanning of transcription texts, especially texts written before the century XVIII., by means of vocabulary is important to determine whether the written usage of these words are before the date given in the Tarama Dictionary or not. 6. The denomination of the Hungarian words like 'talisman, nielf, hass ve on' as Turkish in Bartholomeo Georgieuz's and Adam Kraft's dictionaries shows the exchange between languages.

1. Giriş

Mohaç Meydan Savaşı (1526) Kanuni Sultan Süleyman ile Macar Kralı II. Layoş arasında Macaristan'ın güney sınırına yakın bulunan Mohaç Ovasın'da yapılmış ve Macar Kralı II. Layoş yenilmiştir. Savaş yaklaşık iki saat kadar sürmüştür. Bu kadar kısa sürede elde edilen galibiyet sonunda Macar Kumandanı Tomori, Borza Deresi yakınlarında hayatını kaybetmiş, Kral II. Layoş savaştan kaçarken akşam karanlığının da tesiriyle Csele Deresi'nde boğulmuştur. Savaşta 10.000 savaş esiri alınmıştır (Emecan 2005: 232-235). Savaşın sonuçları siyasi ve ekonomik açıdan olduğu kadar Türk dili için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Avrupalılar Türkleri tanımak ve dillerini öğrenmek için başta Latince olmak üzere, İtalyanca, Almanca ve diğer dillerde eserler kaleme almışlardır. Türklerle ve Türkçe ile ilgili eser kaleme alanlardan biri de Türklere esir düşüp sonra da kaçarak kurtulan Bartholomeo Georgieuz'dir¹. Hırvat veya Sırp asıllı olan Bartholomeo Georgieuz Türklerin elinde dokuz yıl esir kalmış ve kendi ifadesiyle yedi defa esir pazarlarında satılmıştır. 1535 yılında İran Seferi sırasında Şam'a kaçmış, daha sonra Şamdan Kudüs'e, oradan da İspanya üzerinden Hollanda'ya geçmiştir. Esareten kurtulduktan sonra Türklerle ilgili ufak çaplı birçok eser kaleme almıştır. İlk eseri *De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis*²'dir. *De Ritu*'da Türklerin dini, günlük yaşamları ve orduları hakkında bilgiler bulunur. Son bölümünde Türkçe-Latince sözlük vardır. Ayrıca Türkçe selamlaşma, saygılar, dil bilgisi kuralları ve bir Türk ile Hristiyan arasında geçen kısa bir konuşma metni de verilmiştir. İlk olarak 1544 yılında ayrı bir basımı yapılan kitapçık daha sonra *De Turcarum Moribus Epitome*³ 'Türklerin Kişiliği Üzerine Yazılar' adlı kitabın içinde bir bölüm olarak basılmaya başlanmıştır. 1544 yılında yazdığı *De Ritibus*'ta ise Türkiye'de esir olduğu zamanlarda başından geçenle-

1 Bartholomaeus Georgieviz hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: N. Melek Aksulu (1998), Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgieviz (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları, Ankara: Kültür Bakanlığı; (1989), Die Türkerschrift 'De Turcarum ritu et caeremoniis' (1544) des Barholomäus Georgievic und ihre beiden deutschen übersetzungen von 1545, sayfa 20, Ankara.

2 Makalenin bundan sonraki bölümlerinde De Ritu olarak verilmiştir.

3 Makalenin bundan sonraki bölümlerinde De Moribus olarak verilmiştir.

ri, yine 1544 yılında yazdığı *De Afflictione*'de Türk topraklarında bulunan esir Hristiyanların başından geçenleri ve 1545 yılında yazdığı *Exhortatio*'da gelecekte Türklerin muhtemel çöküşünü anlatan bir metnin tercümesini vermiştir. 1548 yılında yayımladığı *Disputatio*'te Derviş Çelebi isimli bir Türk ile din hakkında yaptığı bir tartışmayı işlemiş ve fethedilen yerlerdeki Hristiyanların durumu hakkında bilgiler vermiştir. Türkleri ve Hristiyanları konu almış olduğu bu eserde Türklere karşı bir savaş planı da bulunmaktadır. *De Moribus* adlı eserin sonraki yıllarda yapılan baskılarında *De Ritu*'dan farklı olarak ufak ilaveler ve çıkarmalar bulunur. *De Ritu* ve *De Moribus* daha sonraki yıllarda Avrupa'nın farklı yerlerinde Almanca, Lehçe, İtalyanca, İngilizce ve Çekçe gibi dillere aktarılarak çoğaltılmıştır (Aksulu 1998: 10-14).

2. Bartholomeo Georgieuz'in eserleriyle ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmalar

Bartholomeo Georgieuz ve eserleri ile ilgili Türkiye'de ilk çalışma B. Moran'a aittir. Daha sonra N. M. Aksulu ve Ö. Yağmur'un çalışmaları bulunmaktadır⁴. B. Moran çalışmasında Bartholomeo Georgieviz'in eserinde "Birechen bes on eiledum derdumu ..." dizesiyle başlayan şiir ile Eflâki Dede'ye ait olduğu sanılan "I ki hezar a feryn, ay ay, I ki hezar a feryn bou nidge Sultan olur..." şiiri tanıtmıştır. N. M. Aksulu, doktora çalışmasında Bartholomeo Georgieuz'i ve *De Ritu* adlı eserini tanıtmış, Wilfried Buch'un Almanca tercümesini esas alarak *De Ritu*'yu Türkçeye aktarmıştır. Bununla birlikte N. M. Aksulu, tez çalışmasında *De Ritu*'yu 1545 yılında Almancaya aktaran Casper Brusck ile Johannes Herold'un çalışmalarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Tezin sonunda *De Ritu*'nun tıp-

4 Berna Moran (1968), Batı Dillerine Çevrilen İlk İki Türk Şiiri, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XVI, İstanbul.; N. Melek Aksulu (1989), 'Die Türkschrift 'De Turcarum ritu et caeremoniis' (1544) des Barholomäus Georgieviz und ihre beiden deutschen Übersetzungen von 1545, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Batı Diller ve Edebiyatı Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.; N. Melek Aksulu (1990), Bartholomaeus Georgieviz'in Türkiye Notları, Türk Dünyası Tarihi Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı S. 41.; N. Melek Aksulu (1992), Bartholomaeus Georgieviz'in Türkler Hakkındaki 'De Turcarum Ritu et caeremoniis' (1544) adlı Yazısı ve Türkçe Tercümesi, Belleten, Türk Tarih Kurumu, C. LVI, Sayı 216, s. 437-458.; N. Melek Aksulu, (1998), Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgieviz (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları, Ankara: Kültür Bakanlığı.; Ö. Yağmur (2013), "De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis (1544) İçerisinde Bulunan Çeviri Yazılı Sözlük Üzerine", VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (30 Eylül - 04 Ekim) Bildiri Kitabı I-II. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Ö. Yağmur (2014), "Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 4, Yıl 2014, s. 201-216.; Ö. Yağmur (2016), Mohaç Esiri Bartholomeo Georgieviz'in Türklerle İlgili Bir Kitap: De Turcarum Moribus Epitome (1553), Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri 2016, Ankara: TDK Yayınları.

kıbasımını da vermiştir. Ö. Yağmur ise *De Ritu* adlı eserdeki Türkçe sözlük ve transkripsiyon metinleri üzerine çalışma yapmıştır.

3. Adam Kraft ve ‘Türklerin Dinleri, Savaş Yöntemleri, Geçim Kaynakları, Başarı ve Çöküşlerinin Sırları’ adlı eseri.

3.1. Adam Kraft⁵: Adam Kraft; ilahiyatçı, başpapaz, profesör ve reformcu kimliğı ile tanınmaktadır. 1493? yılında Fulda’da doğmuştur. Manastır okuluna gitmiş ardından Neuburg’da Latin okuluna devam etmiştir. 1512 yılında Erfurt Üniversitesine başlamış, lisans ve yüksek lisans öğrenimini burada tamamlamıştır. Üniversitede çok aktif bir öğrencilik dönemi geçirmiştir. Leipzig’te yapılan bir sempozyumda düşüncelerinden etkilendiğı Marthin Luther ve Philipp Melanchthon ile tanışmıştır. Üniversite öğreniminden sonra bir süre Fulda ve Hersfeld şehirlerinde vaizlik yapmış, 1525 yılında Landgraft (kont ve dük arasında bir unvan) Philipp tarafından vaiz ve müfettiş olarak görevlendirilmiş ve 1527 yılında Marburg Üniversitesi ilahiyat fakültesine profesör olarak atanmıştır. Uzun yıllar hem ilahiyat fakültesinde profesörlük hem de başpapazlık görevini birlikte yürütmüştür. 1529, 1540 ve 1553 yıllarında Marburg Üniversitesinde rektörlük yapmış ve 1558 yılında Marburg’da ölmüştür (Zeller 1979: 646). Adam Kraft’ın Türkçe bilgisinin nereden geldiğı ve ne seviyede olduğı ile ilgili bilgiye kaynaklarda değinilmemiştir. Yazarın 1493?-1558 yılları arasında yaşamış olduğı ve bu yıllarda Türkler ile Avrupa arasında meydana gelen savaşlar dikkate alındığında Türkleri daha yakından tanımak ve Türklere yönelik misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak amacıyla sonradan Türkçe öğrenmiş olmalıdır.

3.2. Türklerin Dinleri, Savaş Yöntemleri, Geçim Kaynakları, Başarı ve Çöküşlerinin Sırları: Adam Kraft’ın eseri çeviri bir eser olmasına rağmen yazar *De Ritu*’da ve *De Moribus*’ta olmayan Latin harfli iki Türkçe metin ile sözlük kısmında farklı kelimeler ilave etmiş ve bazı Türkçe kelimelerin imlalarını farklı vermiştir. Bu durum eseri sadece bir çeviri eser olmaktan çıkarmıştır. Eserin yazılış tarihi dikkate alındığında yukarıda belirtilen farklılıklar bu eserin önemini ortaya koymaktadır.

⁵ Yazarın adı eserde Adamvm Cratonem ve Adamus Crato şeklinde geçmektedir. Bu isimlere ilave olarak değışik çalışmalarda yazarın adı Adam von Fulda, Adam Kraft, Adam Krafft, Adamus Vegetius ve Adam Crafft olarak da verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://www.lagis-hessen.de/pnd/11856594X> (erişim tarihi: 5.11.2018) Çalışmalarda yaygın olarak Adam Kraft ismi geçtiğı için biz de bu adı kullandık.

Eser, Berlin Şehir Kütüphanesinde Ui 2436 numarasıyla kayıtlı olup iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Latince ve Almanca dua ve ilahiler (ss. 1-132), ikinci bölümde ise bir ön söz (ss. 134-168) ve Bartholomeo Georgieuz'in eserinin Almanca çevirisi verilmiştir (ss. 170-275). Eserin adı kütüphane kayıtlarında *Geheimnuß der Tuercken von jrer Religion Kriegsmanier Narung Glueck vnd vntergang. Sampt Einem Dictionario dreyer Sprachen Lateinisch Persisch welches die vnsern Tuerckisch nennen vnd Deutsch* 'Türklerin Dinleri, Savaş Yöntemleri, Geçim Kaynakları, Başarı ve Çöküşlerinin Sırları. Latince, Farsça -bizim Türkçe olarak adlandırdığımız⁶- ve Almanca Üç Dilde Hazırlanmış Sözlük... ve Birkaç Kısa Dua' şeklinde geçmektedir. Fakat bu isim ikinci bölümün başlığıdır. Birinci bölümün ise başlığı *Etliche Andechtige Türkengebetein / formmen* 'Birkaç Kısa Türk Duası / Formları'dır.

İkinci bölümde bir ön söz ve farklı konu başlıklarının olduğu beş kitapçık bulunmaktadır.

1. Kitapçık: Türklerin Yaşam Biçimleri ve Özellikleri 'Von der Türcken wandel und wesen' (ss. 170-196)⁷,

2. Kitapçık: Türklerin Savaş Yöntemleri 'Von der Türcken Kriegsmanier' (ss. 196 -209),

3. Kitapçık: Türklerde Esnaf ve Köylüler 'Von den Handwercken und Akerbaw der Türcken' (ss. 210-221),

4. Kitapçık: Bir kişinin Türklerle Ticaret Yapabilmesi ve Türkler Arasında Seyahat Edebilmesi Amacıyla Türkçe Kurallar 'Von der Sprache damit einer durch die gantze Türcken handeln und fortkommen könne' (ss. 222-258),

5. Kitapçık: Türklerin Galibiyet ve Çöküşleriyle İlgili Türkçe Kehanet Metni⁸ 'Der Türken weissagung von ihrem Glück und eigenem untergag in Türkische Sprache' (ss. 259-275).

1., 2. ve 3. kitapçıklar Bartholomeo Georgieuz'in eseri ile aynı olduğu için makalemizde bu kitapçıkların sadece başlıkları ve sayfa numaraları verilmiş,

⁶ Yazar, başlıkta Farsça için "bizim Türkçe dediğimiz" diyerek bir açıklama yapmıştır. Eserinde de Türkçe yerin Farsça ismini kullanmıştır. Adam Kraft'ın eserindeki terminolojiye bağlı kalmak adına biz de Farsça ismini kullandık.

⁷ Bu bölüm Bartholomeo Georgieviz'in eseriyle aynıdır.

⁸ Bartholomeo Georgieuz'in De Moribus adlı eserinin içinde bulunan De Christianorum Cladibus Et Calamitatibus (s. 47) bölümündeki metin.

içeriklerine değinilmemiştir⁹. Farklılıklar 4. ve 5. kitapçıkta olması sebebiyle bu iki kitapçık karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

3.2.1. 4. Kitapçık: Bir Kişinin Türkler Arasında Seyahat Edebilmesi ve Türklerle Ticaret Yapabilmesi İçin Dilleri Hakkında: Dördüncü kitapçık Türkçe hakkında kısa bilginin, üç dilli sözlüğün, diyalog metninin ve duaların bulunduğu beş alt bölümden oluşmuştur.

I. bölüm¹⁰: Kendinizi Kolay İfade Edebilmek İçin Genel Bilgi ve Temel Altı Kural ‘Bericht und Sechs Regeln wie sich in die Sprache zu schicken sei.’

1. Farsça tüm diller içinde en kolay dildir ve kim ki bu dili konuşabilirse Türklerin ve Farısların hâkimiyeti altındaki ülkelerde seyahat edebilir ve bu ülkede yaşayan Farıslarla, Türklerle, Yunanlılarla, Ermenilerle ve bütün Hristiyanlarla ticaret yapabilir (s. 222).

2. Farsçada *+lar* ve *+ler* ile biten isimler ve fiiller, o kelimenin üçüncü teklik şeklinin çoğul yapılmış halidir. Okuyucu eğer tekil isimden çoğul veya çoğul isimden tekil yapmak istiyorsa belirtilen kurala dikkat etmelidir (s. 223).

3. Bir isim veya fiil *a* ile başlıyorsa ‘Adam’ veya içinde *a* ünlüsü varsa ‘Chalam’ gibi sonuna *+lar* getirilerek ‘Adam > adamlar, Chalam > chalamlar (kalemler), Iazar¹¹ > Iazarlar (yazarlar)’ şeklinde çoğul yapılır (s. 223).

4. Bir isim veya fiil *e/i* ile başlıyor veya içinde *e/i* ünlüsü varsa ‘Echmech’ gibi sonuna *+ler* getirilerek ‘Echmech > Echmechler (ekmekler), Eder > Ederler (ederler)’ şeklinde çoğul yapılır (s. 224).

5. Araplar *h* ile biten tekil kelimelerin sonuna *e* ünlüsünü getirerek ilgi hâli ‘Allah > Allahe (Allah’ın)’ yaparlar (s. 224).

6. Türkler, ilgi hâlini ünsüzle biten kelimelerden sonra *+on* eki ‘Patissah > Patissahon ‘padişahın’, ünlü ile biten kelimelerden sonra *+non* eki ‘Bassa > Bassanon ‘paşanın’, Baba > Babanon ‘babanın’ getirerek yaparlar (s. 224).

9 Bu kitapçıklar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Aksulu, N. Melek (1998), Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgieviz (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları, Ankara: Kültür Bakanlığı

10 N. M. Aksulu’nun ve Ö. Yağmur’un çalışmalarında bu bölüme yer verilmemiştir.

11 yaz- fiilinin geniş zaman III. çokluk kişisi

II. bölüm: Latince, Farsça ve Almanca Sözlük 'Vocabularium Trilingue, Latinum Persicum, quod Idioma nostri Turcicum nominant, & Germanicum'

Latince, Farsça ve Almanca üç sütun halinde hazırlanmış sözlük bulunmaktadır. Sözlük *De Ritu* (1544) ile büyük ölçüde aynıdır. Fakat sözlükte *De Ritu*'da olmayan veya olup da imlası farklı olan kelimeler vardır¹².

Adam Kraft'ın Türkçe kelimelerin yazımında kullanmış olduğu transkripsiyon sistemini şu şekildedir: /a/= **a**: daraftan (taraftan); /b/= **b**: bizde (bizde); /c/= **g**: Ingili (İncil), gehenneme (cehenneme), Gebrail (cebrail); **gf**: Gegfe (gece), Kogfa (koca); /ç/= **tz**: Orutz (oruç); **es**: Haraes (haraç); **tf**: Tfareck (çarıklık); **ts**: Armutagats (Armut ağaç); /d/= **d**: diny (dini); /e/= **e**: eline (eline), gidertfen (gider sen); /f/= **ph**: Hoffaph (hoşaf); **f**: Tfifti (çiftçi); /g/= **g**: gugthe (gökte); **gh**: ghibi (gibi); /h/= **h**: hair oltfon (hayır olsun); /h/= **ch**: Karanlich (karanlık < karanlık); /i/= **i**: Iaradani (yaradani); **e**: Kes (kış); **y**: Ieffua Meffiah namazy (*İsa Mesih namazı*); **a**: Aydanlik (aydınlık); /i/= **i**: Deruislar (dervişler); **e**: Hella pegamber < *effla pegamber (İsa Peygamber); **y**: bizi (bizi); **j**: on ichj (on iki); /k/= **k**: pekmetz (pekmez); **ch**: Chautan (kaftan); **c**: Cades (kadı); **ck**: Balock (balık); **gh**: Iuregh (yürek); /l/= **l**: bilmezum (bilmezim); /m/= **m**: Amin (amin); /n/= **n**: Iachender (yakındır), adun (adin); **m**: ghum (gün), Byz inamuruz (Biz inanırız), odum (odun); /ŋ/= **n**: tfenun Iataghom (senin yatağın); **ng**: fsemungh (senin); **nh**: iftedigunh (istediğin); **ny**: denyuz (deniz); /o/= **o**: oraa (oraa < oraya), oltfon (olsun); /ö/, /ü/= **v**: Vzum Turfsi (üzüm turşusu 'kuru üzüm'), vludan (ölüden); **ve**: ves gudent (**üç günde**); **u**: fuccur (şükkür < **şükür**); /p/= **p**: pekmetz (pekmez); /r/= **r**: gelur mitfun (gelir misin); /s/= **f**: Olfun (olsun); **tf**: Tfuneth (sünet < sünnet); **fs**: fsen (sen); **sf**: sfakal (sakal); /ş/= **f**, **z**: Pefcez (peşkeş), fuccur (**şükkür**<**şükür**); **tf**: Tferbt (şerbet); **s**: Deruislar (dervişler); **ff**: Kuff (kuş); /t/= **th**: Tfuneth (sünnet); **t**: Tfut (süt); /u/= **v**: Mvssa Pegamber (Musa Peygamber); **u**: Dolu; /v/= **u**: Deruislar (dervişler), her uathh (her vakit); **uf**: eufi japar (evi yapar); /y/= **y**: Vyan (uyan); **g**: Gimek (yemek); **j**: japar; /z/= **tz**: pekmetz (pekmez); **z**: Buz;

12 Adam Kraft'ın bazı kelimeleri ilave ederken konu başlıklarına dikkat etmediği görülmektedir. *Bazı araç gereç ve ev eşyası isimleri* başlığı altında Tferbt (şerbet) ve Hoffaph (hoşaf) kelimeleri; *Bazı yer isimleri* başlığı altında Hogfialar (hocalar), Deruislar (dervişler), Cades (kadı) kelimelerini vermiştir.

Adam Kraft ve Bartholomeo Georgieviz'in eserlerindeki sözlük bölümlerinin karşılaştırılmasında kullanılan sistem: Kuolz [*kuozl*] (kızıl)

Kraft'ın eserindeki imlası Georgieviz'in eserindeki imlası Türkiye Türkçesi

a. Kutsal isimler: Allah [ʰ]¹³, Ferifte [ʰ] (ferište), pegamber [ʰ] (peygamber), Irretful [ʰ] (irresul < resul), Mvssa Pegamber [-]¹⁴ (Musa Peygamber), Heflâ pegamber [-] (İsa Peygamber), Gugli [*Gugh*] (göklü), Vtfnach [ʰ] (uçmağ < uçmak), Gunes [ʰ] (güneş), Ay [ʰ] (ay 'gezegen'), Iulduz [ʰ] (yıldız)

b. Mevsim ve zaman isimleri: Gil [ʰ] (yıl), Ay [ʰ] (ay 'yılın ayları'), Mulerem [-] (muharrem), Hauta [ʰ] (hafta), Gun [ʰ] (gün), Kes [ʰ] (kış), Kar [ʰ] (kar), Buz [ʰ] (buz), Iagmur [ʰ] (yağmur), Dolu [ʰ] (dolu), Yaz [ʰ] (yaz), Itfıgiak [*Itfıgiak*] (sıcak/ıssıcak)¹⁵, Karanlich [*Karanlık*] (karanlık), Aydanlık [ʰ] (aydınlık), Oth [ʰ] (ot 'ateş'), Mum [ʰ] (mum), Orutz [-] (oruç), Bairam [-] (bayram), Tfüneth [-] (sünnet), Mutfulnan [-] (müşelman)

c. Yeryüzü ile ilgili isimler: Dunye [ʰ] (dünya), Toprak [ʰ] (toprak), Denyuz [ʰ] (deniz), Sfuy [ʰ] (su), Balock [ʰ] (balık), Engets [ʰ] (yengeç), Yelan [ʰ] (yılan), Dagh [ʰ] (dağ), Tar^{d: Taş} [*Tas*]¹⁶ (taş), Alton [ʰ] (altın), Gumis [ʰ] (gümüş), Bacher [ʰ] (bakır), On¹⁷ [ʰ] (on; Lat. Plumbum, Alm. Bley = kurşun), Iuzuk [ʰ] (yüzük), Demir [ʰ] (demir), Athfe [ʰ] (akçe), Pul [ʰ] (pul), Haraes [-] (haraç), Pefcez [-] (peşkeş)

d. İnsan ve insanla ilgili isimler: Adam [ʰ] (adam), Aurath [ʰ] (avrat), Baba [ʰ] (baba), Ana [ʰ] (ana), Oglu [ʰ] (oğlu), Kez [ʰ] (kız), Kardas [ʰ] (kardaş < kardeş), Erkech [ʰ] (erkek), Difi [ʰ] (dişi), Ioldas [ʰ] (yoldaş), Ygit [ʰ] (iğit ~yiğit), Ghents [ʰ] (genç), Kogla [ʰ] (koca), Kul [ʰ] (kul), Halaick [*Halaik*] (halayık), Argath [ʰ] (ırgat), Irenfper [ʰ] (rençber), Gfan [ʰ] (can), Achli [ʰ] (aklı), *Gungli* [ʰ] (gönlü), Fichir [ʰ] (fikir), Iuregh [ʰ] (yürek), Bas [ʰ] (baş), Guz [ʰ] (göz), Dis [ʰ] (diş), Nief¹⁸ [ʰ] (Nyelv, Lat.: Lingua, Alm. Die Zunge = dil, lisan), Agzi [ʰ] (ağzı), Burn [ʰ] (burun), Kulagh [ʰ] (kulak), Sfakal [ʰ] (sakal), Eli [ʰ] (eli), Parmah [*Parmach*] (parmak), Dernak [ʰ] (tırnak), Aiag [ʰ] (ayak), Arca [ʰ] (arka), Half¹⁹ [ʰ] (Has, Lat.: venter, Alm.: Der Bauch = karın), Beg [ʰ] (bey), Vezirbeg [-] (vezirbey), Billerbeg [-] (beylerbey), Ballâ [-] (paşa), Tfelebi [ʰ] (çelebi), Deuulet [ʰ] (devlet), Charip [ʰ] (garip), Sehri [ʰ] (şehir), Tfıftfi [ʰ] (çiftçi), Facher [ʰ]

13 [ʰ]: De Ritu'da kelimenin aynı şekilde yazıldığını gösterir.

14 [-]: De Ritu'da kelimenin bulunmadığını gösterir.

15 TS III. sayfa 1972

16 ein Stein (Alm.) = bir taş

17 Georgieviz ve Kraft 'on' kelimesinin karşılığını (Lat.: plumbum, Alm.: Bley) 'kurşun' şeklinde çevirmiştir. Hieronymus Megiser'in (1612: 325) eserinde Türkçe 'on' kelimesinin karşısına *decem*, *item*, *plumbum* (on (10), ayrıca kurşun) açıklaması verilmiştir. Ö. Yağmur tarafından Türkiye Türkçesi tespit edilememiş, ? işareti konulmuştur. On, Macarca bir kelime olup kalay demektir.

18 Macarca bir kelimedir: Nyelv = Dil, lisan.

19 Macarca bir kelimedir: Has = Karın, göbek.

(fakir), Chuuli ["] (Köylü), Chur ["] (kör), Agtfak ["] (aksak), Pek ["] (pek), Ei ["] (iyi), Tfağ ["] (sağ), Guzel ["] (güzel), Ak ["] (ak), Kuolz [kuolz] (kızıl), Ieffil ["] (yeşil), Hafta ["] (hafta), Chara ["] (kara), Iaramaz ["] (yaramaz), Deli ["] (deli), Zian ["] (ziyan), Feida ["] (fayda)

e. Bazı hayvan isimleri: Gfianauar ["] (canavar), Phil ["] (fil), Deue ["] (deve), Chater ["] (katır), At ["] (at), Effek ["] (eşek), Tfütfeğer^{d: Tfü tfeğer} ["] (susuz < susuzluğu 'manda'), Tfeğer ["] (sığır 'inek'), Vkuz ["] (öküz), Choin ["] (koyun), Kuzu ["] (kuzu), Getfi ["] (geçi), Domutz ["] (domuz), Geik ["] (geyik), Taufan ["] (tavşan), Kurt ["] (kurt), Tilki ["] (tilki), Kedi ["] (kedi), Tfıtfan ["] (sıçan), Charangfıa ["] (karınca), Bit ["] (bit), Kuff ["] (kuş), Tauk ["] (tavuk), Guvergfın ["] (güvercin), Murdar [-] (murdar)

f. Ağaç ve meyve isimleri: Agats ["] (ağaç), Odum ["] (odun), Deghenegh ["] (değnek), Alma ["] (alma 'elma'), Almaagtas ["] (Alma ağaç 'elma ağaç'), Armut [Armur] (armut), Armutagats ["] (Armut ağaç), Koz ["] (koz; Alm.: Ein Nuss = ceviz), Ingfir ["] (incir), Zeit ["] (zeytin), Zeit Agats ["] (zeytin ağacı), Iaparak ["] (yaprak), Bagk [Bagh] (bağ), Vzum ["] (üzüm), Vzum Turfsi [pechmez] (üzüm turşusu 'kuru üzüm'), Gimis ["] (yemiş), Serab ["] (Şarap), Oth ["] (ot 'baharat'), Bogdai ["] (buğday), Arpa ["] (arpa), Barfa^{d: Bacla} [Bacla]²⁰ (bakla), Tfaman ["] (saman), Thuz ["] (toz)

g. Elbise isimleri²¹: Tfoha ["] (çoha), Geitfi ["] (giysi), Chautan [chautā] (kaftan)²², Chepeneg ["] (kepenek), Gumlek ["] (gömler), Tulbēt [Tulbent] (tülbent), Takia ["] (take), Zarchula ["] (zerkülâh), Chuffak ["] (kuşak), Tfachşır ["] (çakşır), Testemal ["] (destemal ~ destmal), Bez ["] (bez), Tfıfıme ["] (cizme), Babutz [Babuts] (pabuç), Parsmag [Patsmag] (başmak), Tfareck [Tfarok] (çarık), Melth ["] (mes)

h. Bazı araç gereç ve ev eşyası isimleri²³: Chelets ["] (kılıç), Bitfağ ["] (bıçak), Vyān [Vyian] (uyan), Kaffik ["] (kaşık), Tfılmek ["] (çömlük), Tfānak ["] (çanak), Ibrick ["] (ibrik), Teftu ["] (testi), Tfıphra ["] (sofra), Gimek [Ymek] (yemek), Iflemek [Islemek]²⁴ (işlemek), Chalam (kalem) [Calam], Oinamak ["] (oynamak), Aglamach ["] (ağlamak), Gulmech ["] (gülmek), Tfālmak ["] (çalmak 'ses çıkarmak'), Iflemek^{d: Iflemek} [Iflemek] (işlemek), Erlamak ["] (ırlamak), Tfagarmak ["] (çağırarak), Kiahat ["] (kağıt), Chalam ["] (kalem), Diuit ["] (divit), Iazi ["] (yazı), Tevrit [-] (Tevrat), kitab ["] (kitap), Mullāl kittabi [-] (mufassal kitabı), Ochumag ["] (okumak), Ingili [-] (İncil), Namatskelma [Namatzkelma] (namaz kılmak), Diny [-] (din), Ekmetch [Ekmech] (ekmek), Eth ["]

²⁰ Bohnen (Alm.) = bakla

²¹ De Ritu'da kumaş isimleri ve ayakkabı isimleri olarak iki ayrı başlıkta verilen kelimeler Adam Kraft'ta elbise isimleri başlığı altında toplanmıştır.

²² Chautan 'kaftan': De Ritu'da chaütā şeklinde verilmiştir. Kelime sonundaki n yazılmamış ve bu durum kendinden önceki ünlünün üstüne yay veya kavisli çizgi ile belirtilmiştir. Aynı imlâ özelliği Codex Cumanicus'ta ve Adam Kraft'ta da bulunmaktadır. Tulbēt sözcüğünde n ünsüzü yazılmamış ve önündeki ünlünün üstüne kavisli çizgi ile bu gösterilmiştir.

²³ De Ritu'da demirden yapılmış eşyalar ve binicilik eşyaları ile alet isimleri, insan kullanımı ile ilgili kelimeler iki ayrı başlıkta verilen kelimeler Adam Kraft'ta bazı araç gereç ve ev eşyası isimleri başlığı altında toplanmıştır.

²⁴ Ein wirckung (Alm.) = etki etmek

(et), Peiner [ʳ] (peynir), Tfüt [ʳ] (süt), Iugurt [ʳ] (yoğurt), Iumurta [ʳ] (yumurta), Iag [ʳ] (yağ), Tforaba [ʳ] (çorba), Chna [-] (kına), As [ʳ] (aş), Gemich [ʳ] (kemik), Pilau [ʳ] (pilav), Pekmetz [ʳ] (pekmez), Tfërbt [-] (şerbet), Hoffaph [-] (hoşaf)

i. Bazı yer isimleri: Memleket [Memleket] (memleket), Seraglia [-] (saray/harem), Seher [ʳ] (şehir), Chu [ʳ] (köy), Atfar [ʳ] (hisar), Euf [ʳ] (ev), Iol [ʳ] (yol), Buk [ʳ] (büyük), Gutfuk [ʳ] (küçük), Kalon [ʳ] (kalın), Vzun [ʳ] (uzun), Talismanlar²⁵ [-] (Mac.: talizman, Lat.: Sacerdotes Turcarum, Alm.: Die priester der Türken ‘Türklerin din adamları’), Hogfialar [-] (hocalar), Deruislar [-] (dervişler), Cades [-] (kadı)

III. bölüm: Diyalog ve Konuşma ‘Dialogi und Gespreche’

Diyalog ve konuşma bölümünde üç dilde selamlaşma şekli ve bir Türk ile Hristiyan arasında geçen diyalog metni verilmiştir. Satır arası çeviri yapılmıştır. Birinci satırda Türkçesi, altında Latincesi ve Latince-nin altında da Almancası verilmiştir.

Selamlaşma

Sellam alich Tfultanum (Selam sana Sultanım)

Sellam aliech Baba (Selam sana Baba)

Sellam aliech Ana (Selam sana Ana)

Alech Sellam Rahmatu allah Berechyat tfeudigum. (Allah’ın selamı ve rahmeti üzerine olsun sevdiğim)

Diyalog

T: Handa gidertfen bre Giaur? (Nereye gidersin bre gâvur)

H: Stambola giderum Tfultanum. (İstanbul’a giderim Sultanım.)

T: Ne ifium var bu memlekettin. (Ne işin var bu memlekette?)

H: Bezengerlik [Bezergenlik] ederum, Affendi. uel, Maffâhaton [Maslahatom], var Anadolda.

(Bezirgânlık ederim efendi, maslahatım var Anadolu’da.)

T: Ne habar tfizum girlerden. (Ne haber sizinkilerden)

H: Hits nefte bilmezom, tfaa diemege [dimege]. (Hiç[bir] şey bilmem sana demeye.)

T: Gioldaffum varmi tfenumle? (Yoldaşın var mı seninle?)

H: Iok [Ioch], Ialanuz gheldum. (Yok, yalnız geldim.)

T: Benumle gelur mitfun? (Benimle gelir misin?)

25 Macarca bir kelimedir: talizmán = Muska, sihir, büyü. Türkçeye tılsım olarak geçmiştir.

- H:** Irachmider tfenun Iataghom? (Irak mıdır senin yatağın?)
- T:** Iachender, bundan guftereim tfaa. (Yakındır buradan göstereyim sana.)
- H:** Gel ghufterivere [ghufteriuere] Allaha tfevertfon [tfeuertfon]. (Gel gösteriver Allah'ı seversen.)
- T:** Kalch iokari [iochari] tur bonda. (Kalk yukarı dur burda.)
- H:** Hanghi daraftan der bilmezum. (Hangi taraftadır bilmem.)
- T:** Tfağh eline bacha ghum [ghun] doghutfine. (Sağ eline bak gün doğusuna.)
- H:** Bir buk [buch] Vv [ew] atfarghibi ^{d: atfâr ghibi} gurunur omider? (Bir büyük ev hisar gibi görünür o mudur?)
- T:** Gerefekfon [Gerefekfon], oder, Iaken deghilmi? (Gereçekten odur, yakın değil mi?)
- H:** Allaha tmarlahadoch tfeni, Ben oraa gitmezom. (Allah'a ısmarladık seni, ben oraya gitmezim.)
- T:** Bre neden korkartfon nitcie ghelmetafon [ghelmetafon]. (Bre neden korkarsın niçin gelme[z]sin)
- H:** Benum iolum oraa deghilder [deghelder]. (Benim yolum oraya değildir)
- T:** Vvargeth tfağlogla Eier ghelmarfon [ghelmetafon]. (Var git sağlıkla eğer gelme[z]sen)
- H:** Gegien [Gegfien] hair oltfon. (Gecen hayır olsun)
- T:** Aghbate hair oltfon. (Akıbet hayır olsun)
- H:** Ben Rurtuldom²⁶ d: kurtuldom [kurtuldom] tfoch fuccur Allaha. (Ben kurtuldum çok şükür Allah'a)

IV. bölüm: İlmihal 'Catechismus vbung'

Dört dini metin bulunmaktadır. Diyalog bölümünde olduğu gibi satır altı tercüme yapılmıştır. Fakat ilk satırda Latincesi, ikinci satırda Türkçesi ve üçüncü satırda Almanca verilmektedir. Bu metinlerden 'Gebrail Ferifte İselamath' ve 'Hristianlaron Diny' Bartholomeo Georgieuz'in eserinde yoktur.

Ieffua Meffiah namazy²⁷ 'Jesu Christt Gebet'

Baba moz d: Babamoz ganghe [hanghe] gugteffon²⁸, Kduffo İffun d: Kduff oİffun [chuddus olssun] femungh [ssenungh] adun: Ghelfson [gelsson] femungh [ssenungh] memleuetũgh [memlechetun]: Oİfun [olssum] fsenungh iftedigunh [isstedgunh], mycfe [nycse] gugthe, vle d: vel gyrdde, hergunen d: her gunen ekmegumozı [ekmegu-

²⁶ Ich bin erlöset / Gott sey Danck (Alm.) = Ben kurtuldum, Allah'a şükür

²⁷ Matta 6/9-13 ve Luka 11/2-4.

²⁸ Der Ritu'da "Babamoz hanghe gugtesson..." Yağmur tarafından Türkiye Türkçesine "Babamız hangi göktesin..." şeklinde aktarılmıştır. Kraft, Gökte olan babamız... "Vater vnser der du im Himmel bist..." şeklinde verdiği için biz "Babamız sen ki göktesin..." şeklinde aktardık.

mozi hergunon] vere bize bugun: hem baffa bize bortfligomozy [borsligomozi], nitze [nycse] bizde baslaruz bize [-] borcf ettigleremozy [borfetigleremozi]: Hem yedma bize gehenneme [byzegeheneme]: de kurtule [churtule] bizy feitandan [-], vel Iaramazdan. Amin [Amen]

(Babamız sen ki göktesin, kutsal olsun senin adın, gelsin senin memleketin (egemenliğin), olsun senin istediğin gökte olduğu gibi yeryüzünde de, her günün ekmeğimizi bize bugün de ver, bizim günahlarımızı bağışla nice [ki] biz de bize kötülük edenleri bağışlarız. Bizi şeytandan ve kötülüklerden kurtar, hem bizi cehenneme gönderme. Amin)

Gebrail Ferifte İselamath²⁹ ‘Gabriels des Engels groß’

Selam İechi ^{d: selam alechi} Mariam, Allahon keremeteile dolimiffon³⁰ ^{d: dolmiffon}, haktale İcenunleder, barecheİfun İsen auratlaricİfİnde ^{d: auratlar icİfİnde}, hem barek karnnungh ymİfİ, İessva Mefsiah, Amin.

(Selam sana Meryem, Allah’ın keremiyle dolmuş[s]un, Hak teâlâ seninledir, mübareksin sen kadınlarlar içinde, hem mübarek karnının yemişi, İsa Mesih, Âmin.)

Hristianlaron Diny³¹ ‘Der Christen Glaube’

Byz inamuruz bir Allahtan, Babay hepimiz İaradani, gugi duniei tanrei, Hem İeffai Melliah onun ogluİfİni bizem bir agamozy hanghe ballamİfter elkuczru ^{d:elkutz ruoh}, Ohdan ^{d:ondan} doghmis kez Mairamdan, vldurmİfter Pontius Pilatus vahtan hacfetmis ^{d: hacf etmis}, VImis, gumekomis, Inmis gehenneme Adami Euai Kurtulmaga, vesgudent fora ^{d: ves gunden İfora} vludan İokarykalkmis ^{d: İokary kalkmis}, andonİffora ^{d: andon İffora} guge gethmİfter, hem oturur haktalenon Sfagheline ^{d: Sfagh eline}, ghene ghelegiekter vndan kiamath eilemege eleuenlere vldiklerene Hem İnanuruz elkutz Ruohi. Hrifİtianon Kuteckİİfİseden ^{d: Kuteck İİfİseden}, kutc adamlaron Bir oldİgini, gunahlaron baffamaghi Adamlaron vludan kalkİtİgini, hem heruahth ^{d: her uahth} Oldİghini, Amin.

(Biz hepimizi yaratan, göğün dünyanın tanrısı bir baba Allah’a inanırız, hem onun oğluna bizim bir efendimiz İsa Mesih’e o ki kutsal ruhtan olmuştur, kız Meryem’den doğmuştur, öldür[ül]müştür, Pontus Pilatus vaktinde çarmlıha gerilmİştir, ölmüş, gömülmüştür, Âdem’i Havva’yı kurtarmaya cehenneme inmiş, üç günden sonra ölümler arasından dirilmİş, ondan sonra göğe yükselmİştir, hem Hak teâlânın sağ tarafına

29 Luka 1/39-45

30 Gottes gnade bistu vol (Alm.) = Allah’ın keremiyle dolusun

31 Bu dua Bartholomeo Georgieuz’ın eserinde yoktur. Dua, TDV İslam Ansiklopedisi’nde ‘Havarilerin İnanç Esasları’ başlığı altında verilmiştir (1988: 346). Havarilerin İnanç Esasları üç bölüm ve on iki maddeden oluşmaktadır. **I. Bölüm:** 1. Göğün ve yerin yaratıcısı kâdir-i mutlak baba Tanrı’ya; **II. Bölüm:** 2. O’nun biricik oğlu Rab İsa Mesih’e; 3. O’nun kutsal ruhtan olduğuna, bâkire Meryem’den doğduğuna; 4. Pontius Pilatus zamanında ıstırap çektiğine, çarmlıha gerildiğine, öldüğüne ve gömüldüğüne; 5. Ölümler diyarına indiğine, üçüncü gün ölümler arasında dirildiğine; 6. Göklere yükseldiğine, Tanrı’nın, kâdir-i mutlak babanın sağına oturduğuna; 7. Oradan ölümleri ve dirileri yargılamak üzere incecğine; **III. Bölüm:** 8. Kutsal ruha; 9. Kutsal evrensel kiliseye, azizlerin birliğine; 10. Günahların bağışlanacağına; 11. Bedenin dirileceğine; 12. Ebedi hayata inanırım.”

oturmuştur, yine oradan ölüleri ve ölecekleri yargılamaya gelecektir, hem inanırız kutsal ruha, Hristiyanların kutsal kilisesine, kutsal azizlerin bir olduğuna, günahların bağışlanacağına, insanların ölüden dirileceğine, hem sonsuz hayat olduğuna. Amin)

Kutsal üçlemenin sırrı 'Geheimnus der Heiligen Dreifaltigkeit'

Bifem Allaha, El Rahmane, El Ruohim.

(Allah'ın ismiyle, o rahmandır, o rahimdir)

V. bölüm: Farsça Sayılar³² 'Zaale der Persen'

V. bölüm iki alt bölümden oluşmaktadır. Birinci alt bölümde sayılar Farsça, Latince ve rakam şeklinde üç sütun hâlinde verilmiştir. İkinci alt bölümde ise Türklerde yılın ayları için kullanılan isimler ve yıl hesaplamaları hakkında bilgiler bulunmaktadır.

3.2.2. 5. Kitapçık: Türklerin Galibiyet ve Çöküşleriyle İlgili Türkçe Kehanet Metni³³ 'Der Türken weissagung von ihrem Glück und eigenem untergang in Türkische Sprache': Kehanet metni diğer metinler gibi satır altı tercüme yapılmamıştır. Metnin önce Türkçesi daha sonra Latincesi ve Almancası verilmiş ardından da Türkçe metindeki kelimeler 'Analyfis Etymologica' başlığı altında önce Almanca ve Latince tek tek detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Patiffahomoz ghelur, Ciaferun Memleketi alur, keuzul almai alur, kapzeiler, jedi yladegh ^{d: yla degh} [*iediy ladegh*] Gyaur keluci [*keleci*] cfikmaffe [*csikmase*], on ichj yladegh ^{d: yla degh} [*on ikiyladegh*] onlarum [*onlaron*] beghligheder ^{d: beghligheder} : eufi [*cui*] japar, baghi diker, bahofai [*bacsai*] ³⁴ baghlar, ogli kezi olur: on Ichj yldenflora ^{d: yldenflora} Hristianon kelezi [*keleci*] cfikar [*csichar*], ol Turcki [*Turchi*] gherefsine tuskurre³⁵ [*tus chure*].

(Padişahımız gelir, kafirin memleketini alır, Kızılelma'yı alır kapzeyler, yedi yıla dek gavur kılıcı çıkmazsa on iki yıla dek onların beyliğini eder, evi yapar, bağı diker, bahçeyi bağlar, oğlu kızı olur. On iki yıldan sonra Hristiyan'ın kılıcı çıkar, o Türkü gerisine püskürtür.)

32 De Ritu ile aynı olduğu için burada tekrar verilmemiştir.

33 De Turcarum Moribus Epitome (s. 47)

34 Garten (Alm.) = bahçe

35 Tüskürmek: Püskürtmek, geri çevirmek (TS V 1996: s. 3867).

4. Eserde Dikkat Çeken Bazı Özellikler³⁶

4.1. İmla ile ilgili: Bazı kelimelerde /n/ ünsüzü kendinden önceki ünlünün üstüne yay işareti getirilmek suretiyle gösterilmiştir. Örn.: semungh memleuetūgh **semungh memleuetūgh** (senin memleketin), Tulbēt **Tulbēt** (tülbent). Aynı imla özelliğinin Codex Cumanicus'ta da görülmesi dikkat çekicidir (Argunşah - Güner 2015: 56).

4.2. Ses bilgisi ile ilgili:

a) Uzun ünlüler

1. Birincil uzun ünlü: diemege³⁷ (di:mege < demeye)
2. İkincil uzun ünlü: oraa (oraya), Chuuli (Köylü)

b) Ünsüz düşmesi: -y- > ø: pegamber (peygamber); -n- > ø: Tfuneth (sünnet); -g- > ø: bizde baslaruz (biz de bağışlarız), -h > ø: elkucz ru (el-kuds ruh)

c) Ünsüz türemesi: ø > h-: Heffä pegamber (İsa peygamber)

ç) Ünsüz ikizleşmesi: -s- > -ss-: Mvssa (Musa); -f- > -ff-: Heffä (İsa), onun ogluflini (onun oğul+u+s+u+n+u < onun oğlunu); -c- > -cc-: tfoch fuccur (çoğ şükür < çok şükür)

d) Sızıcılışma: -k- > -h-: on Ichj (on ihi < on iki), tfoch fuccur (çoğ şükür < çok şükür), Karanlich (karanlık); -k- > -g-: ekmegumozı (ekmeğimizi); -c- > -z-: kelezi (kılıcı)

e) Sedahlışma: -k > -g: Aiag (ayak); p- > b-: Babutz (pabuç), t- > d-: Dernak (tırnak)

f) Göçüşme: r ~ n: Bezengerlik (bezergenlik < bezirgânlık)

g) Benzeşme: -sl- > -ss-: Maflâhaton (maflahatom < maslahatım); -zs- > -ss-: cfikmaffe (çıkmaşa)

h) Hece kaynaşması: buk (büyük)

³⁶ De Ritu'daki Türkçe kelimelerde görülen bazı ses özellikleri Ö. Yağmur tarafından 2013 yılında kaleme aldığı çalışmada incelenmiştir. Makalemizde tekrara düşmemek amacıyla tespit ettiğimiz farklı özellikler verilmiştir.

³⁷ Almancada ie harfleri uzun /i:/ olarak telaffuz edilir (Zengin 2010: 15). Örn: liebe [ˈli:bə] (sevgi). Kraft'ın, de- kelimesini diemege [di:mege] şeklinde yazmış olması kelimenin uzun ünlülü telaffuz edildiğini göstermektedir. Türkçede birincil uzun ünlüler için bakınız: Talat Tekin (1995), Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Ankara: Simurg.

4.3. Eklerle ilgili

a) **Ek yığılması:** onun ogluflını (onun oğul+u+s+u+n+u < onun oğlunu)

b) **Hâl ekleri arasında görev değişimi:**

1. ayrılma hâli eki > bulunma hâli: Ne iffum var bu memleket+**ten** (ne işin var bu memlekette),

2. ayrılma hâli eki > yönelme hâli: Byz inamuruz bir Allah+**tan** (biz inanız bir Allah'a),

3. yönelme hâli eki > belirtme hâli: yedma biz+**e** gehenneme (bizi cehenneme gönderme).

c) İlgi hâli ekinin kullanımı

Eserde ilgi hâli ekinin ünsüzlerden sonra +*on*, ünlülerden sonra +*non* şekillerinde kullanıldığı yazmasına rağmen +*un*, +*nun*, +*ungh* ve +*en* şeklinde kullanımları da görülmektedir. +*un*: tfen+**un** Iataghom (senin yatağın), Ciafer+**un** Memleketi (Kâfirin memleketi); +**on**: Hristian+**on** kelezi (Hristiyan'ın kılıcı), Allah+**on** keremeteile (Allah'ın keremiyler); +**en**: hergun+**en** ekmegumozi (her günün ekmeğimizi); +*ungh*: fem+**ungh** adun (senin adın); +**nun**: o+**nun** ogluflını

ç) İyelik ve şahıs eklerinin kullanımı

İsmlere getirilen iyelik ve fiillere getirilen şahıs eklerinin yazımında hem ikilikler hem de ünlü uyumuna genellikle uyulmadığı görülmektedir: bilmezom ~ bilmezum (bilmezim), korkartfon (korkarsın), Ghelfson (gelsin); Baba **moz** (babamız), Patiffahomoz (padişahımız), Maffahaton (maslahatım), Iataghom (yatağın)

d) Geniş zaman eki

Geniş zamanın 1. kişi olumsuz çekimi –mAz - (X)m: bilmezom ~ bilmezum (bilmem), gitmezom (gitmem)

4.4. Söz varlığı ile ilgili

a) Her iki eserin sözlük bölümlerinde Macarca olan *talisman* (talizman 'büyü, musha'), *nielf* (nyelv 'lisan, dil'), *haff* (has 'karın, göbek') ve *on* (on 'kalay') kelimelerinin Türkçe kabul edilmesi dikkat çekicidir.

b) Neste (nefte): **Şey, nesne**

Neste kelimesine ilk defa XVII. yüzyılda Karacaoğlan'ın şiirlerinde rastlanmıştır (TS IV 1996: s. 2844). Fakat Adam Kraft'ın eserinde 'neste' kelimesinin kullanılmış olması kelimenin XVII. yüzyıldan önce XVI. yüzyılda da kullanıldığına dair bir kanıttır.

CHRI, Hıts neste bilmezom, ifsa diemege. (Kraft 1596: 240)

Dünyada ettiğim gizli nesteler
Hak katında ayan olsa gerekir (Kara. XVII. 177)

Ş 'Şey' شى [Ar.]: Türkiide nesne ve bazen nun-ı sâniye bedeli
"te" ile neste نسته demir. (Nuhbe. Ş. XVIII-XIX. 170)

Düşündükçe ol iki dil-hastayı
Tükettik yine nesteyi نسته besteyi (Mihnet. XIX. 157) (TS IV: 2844).

ç) Tüskürmek (tuskur-): Geri çevirmek, püskürtme.

Bartholomeo Georgieuz, kelimenin imlasını *tus chure* şeklinde vermiş, Ö. Yağmur kelimeyi '*düşüre*' olarak Türkiye Türkçesine aktarmıştır (2016: 207). Fakat Türkçe kelimelerde /ş/ için sch'nin kullanımına Georgieuz'de ve Kraft'ta başka örnek tespit edilmemiştir. Kraft aynı kelimeyi *tuskure* (tüsküre) şeklinde yazmıştır. *tüskürmek* 'geri çevirmek, püskürtmek' (TS V 1996: s. 3867) ve 'atmak' (DS X 1978: 4015) anlamlarına gelmektedir. Kelime 'düşürmek' değil 'tüskürmek' olarak okunmalıdır.

kelezi cfikar , ol Turcki gherefsine
tuskure: Hoc est. (Kraft 1596: 259)

d) Borç (bortf): Suç, kötülük, hata, günah.

Bartholomeo Georgieuz ve Adam Kraft *borç* (Lat.: debita nostra, Alm.: schuld) kelimesini hata ve günah anlamlarında kullanmışlardır. Codex Cumanicus'ta aynı dua metninde hata ve günah için *yazuk* kullanılmıştır (Argunşah - Güner 2015: 363).

Vere bize bugun : hem bafı bize bortfı
Brot gib uns heute : Und verlas uns unsere
ta nostra, sicut & nos condonamus nobis debent
gomozy, nitze bizde baslaruz bize borefetti
schuld / Wie auch wir verlassen unsern schül-
tibus: Et ne deducas nos in tentationem
gleremozy : Hem yedma bize gehenneme: (Kraft 1596: 243)

e) Bartholomeo Georgieuz ve Adam Kraft'ın Latince ve Almanca bazı kelimelere verdikleri Türkçe karşılıklar dikkat çekicidir: Örn: her uahth oldighini (her vakit olduğuna) = ebedi hayatın olduğuna, ahiret hayatının olduğuna; Iatagh (yatak) = konak (Lat.: hospitium 'hastane', Alm.: herberge 'barınak, konak')

5. Sonuç

1. Adam Kraft'ın sözlüğündeki 189 kelimenin imlâsı De Ritu ile aynı, 21 kelimenin imlâsı ise farklıdır. 25 kelime ise De Ritu'da tespit edilememiştir.

De Ritu'da olmayan kelimeler: Bairam [-] (bayram), Baffâ [-] (paşa), Bilerbeg [-] (beylerbey), Cades [-] (kadın), Chna [-] (kına), Deruisslar [-] (dervişler), Diny [-] (din), Haraes [-] (haraç), Heffâ pegamber [-], Hogfialar [-] (hocalar), Hoffaph [-] (hoşaf), Ingili [-] (İncil), Mulerem [-] (muharrem), Murdar [-], Muffâl kittabi [-] (mufassal kitabı), Mutfulnan [-] (müselman), Mvssa Pegamber [-], Orutz [-], Pefcez [-] (peşkeş), Seraglia [-] (saray/harem), Talismanlar [-] (talisman 'Türklerin din adamları'), Tevrit [-] (Tevrat), Tferbt [-] (şerbet), Tfuneth [-] (sünnet), Vezirbeg [-] (vezirbey)

İmlâsı farklı olan kelimeler: Gugli [*Gugh*] (göklü), Itfigiak [*Itfigiak*] (sıcak/ıssıcak), Karanlich [*Karanlik*] (karanlık), Tar [*Tas*] (taş), Halaick [*Halaik*] (halayık), Parmah [*Parmach*] (parmak), Kuolz [*kuozl*] (kızıl), Armut [*Armur*] (armut), Bagk [*Bagh*] (bağ), Barfa [*Bacla*] (bakla), Chautan [*chautâ*] (kaftan), Tulbêt [*Tulbent*] (tülbent), Parsmag [*Patsmag*] (başmak), Tfareck [*Tfarok*] (çarık), Vyan [*Vyan*] (uyan), Gimek [*Ymek*] (yemek), Iffemek [*Islemek*] (işlemek), Iffemek [*Islemek*] (işlemek), Namatskelma [*Namazkeltmek*] (namaz kılmak), Ekmetch [*Ekmetch*] (ekmek), Memleket [*Memleket*] (memleket)

2. Arap harfli Türkçe metinlerde tespit edilemeyen ses ve şekil özelliklerinin gösterilmiş olması transkripsiyon metinlerinin önemini bir daha ortaya koymuştur.

3. 'Gebrail Ferifte fselamath' ve 'Hristianlaron Diny' adlı metinler De Ritu ve De Moribus'ta tespit edilememiştir.

4. Adam Kraft'ın bazı Türkçe kelimeleri farklı imla ile yazmış olması,

De Ritu ve De Moribus'taki Türkçe kelimeleri olduğu gibi kopyalamadığını göstermektedir.

5. Söz varlığı bakımından transkripsiyon metinlerinin taranması -özellikle de XVIII. yüzyıldan öncekilerin- bazı kelimelerin yazılı metinlerde ilk kullanımlarının Tarama Sözlüğü'nde verilen tarihten daha önceki tarihlerde kullanımlarının olup olmadığının tespit edilebilmesi bakımından önem arz etmektedir.

6. Diller arası kelime alışverişi çok çeşitli nedenlere bağlı olarak meydana gelmektedir. Bartholomeo Georgieuiz ve Adam Kraft'ın sözlüklerinde vermiş oldukları Macarca '*talisman, nielf, hass ve on*' gibi kelimelerin Türkçe olarak adlandırılması diller arası alışverişi de göstermektedir.

Kaynakça

- Cratonem, Adamvm (1596), *Geheimnuß der Türcken von ihrer Religion Kriegsmanier etc. Samt einem Dictionario dreyer Sprachen. Lateinisch Türkisch und Deutsch*, Magdeburg: Paul Donat.
- Aksulu, N. Melek (1989), *Die Türkenschrift 'De Turcarum ritu et caeremoniis' (1544) des Bartholomäus Georgievic und ihre beiden deutschen übersetzungen von 1545*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- Aksulu, N. Melek (1992), "Bartholomaeus Georgieviz'in Türkler Hakkındaki 'De Turcarum Ritu et caeremoniis (1544) adlı Yazısı ve Türkçe Tercümesi", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C. LVI, Sayı 216, s. 437-458.
- Aksulu, N. Melek (1998), *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgieviz (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Argunşah, M. – Güner, G. (2015), *Codex Cumanicus*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Georgieviz, Bartholomaeus (1544), *De Turcarum Ritu Et Cereamonis*. Antverpiae
- Georgieviz, Bartholomaeus (1558), *De Turcarum Moribus Epitome*. Lvgdvni: Apvd Ioan Tor-naesivm.
- Derleme Sözlüğü* (1978), Ankara TDK Yayınları.
- Emecen, Feridun (2005), "Mohaç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.30, s. 232-235.
- Kidric, F. (1920), "Bartholomaeus Giorgjevic", *Museion Mitheilungen II. C.*, Wien-Prag-Leipzig.
- Megiser, Hieronymus (1612), *Institutionum Linguae Turcaicae Libri Quatuor*, Leipzig.
- Nişanyan, S. (2018), *Nişanyan Sözlük – Çağdaş Türkçenin Etimolojisi – (3. Baskı)*. İstanbul: Liber Plus Yayınları
- Tekin, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg.
- Tarama Sözlüğü I-VIII Cilt* (1965-1988), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Timurtaş, F.Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII Cilt* (1963-1982), Ankara: TDK Yayınları.
- Yağmur, Ömer (2013), "De Turcarum Ritu Et Ceraemoniis (1544) İçerisinde Bulunan Çeviri Yazılı Sözlük Üzerine", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (30 Eylül – 04 Ekim) Bildiri Kitabı I-II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yağmur, Ömer (2014), "Erken Dönem Türkçe Transkripsiyon Metinleri ve Bunların Dil Araştırmaları Açısından Önemi", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 4, Yıl 2014, s. 201-216
- Yağmur, Ömer (2016), "Mohaç Esiri Bartholomeo Georgieviz'in Türklerle İlgili Bir Kitabı: De Turcarum Moribus Epitome (1553)", *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri 2016*, Ankara: TDK Yayınları

Zeller, Winfried (1979). “Krafft, Adam”, *Neue Deutsche Biographie* (Editör: Fritz Wagner), C.12, s. 646-647, Berlin: Duncker ve Humbolt.

Zengin, Dursun (2010), *Her Yönüyle Modern Almanca* (5. Baskı), Ankara: Kurmay.

Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil) (2009), İstanbul: Yeni Yaşam.

<https://tr.glosbe.com/tr/hu/> (Erişim tarihi: 2018.12.10)

Kısaltmalar

Alm.: Almanca

d: doğrusu

DS: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

EYun: Eski Yunanca

H: Hristiyan

Lat.: Latince

Mac.: Macarca

T: Türk

TS: Tarama Sözlüğü